

1 Het randschrift van de kerkklok van Farmsum is behoorlijk toegetakeld. Onder meer de wapens zijn eruit weggehakt. Foto's auteur.

Redmer Alma

Op zoek naar de dader

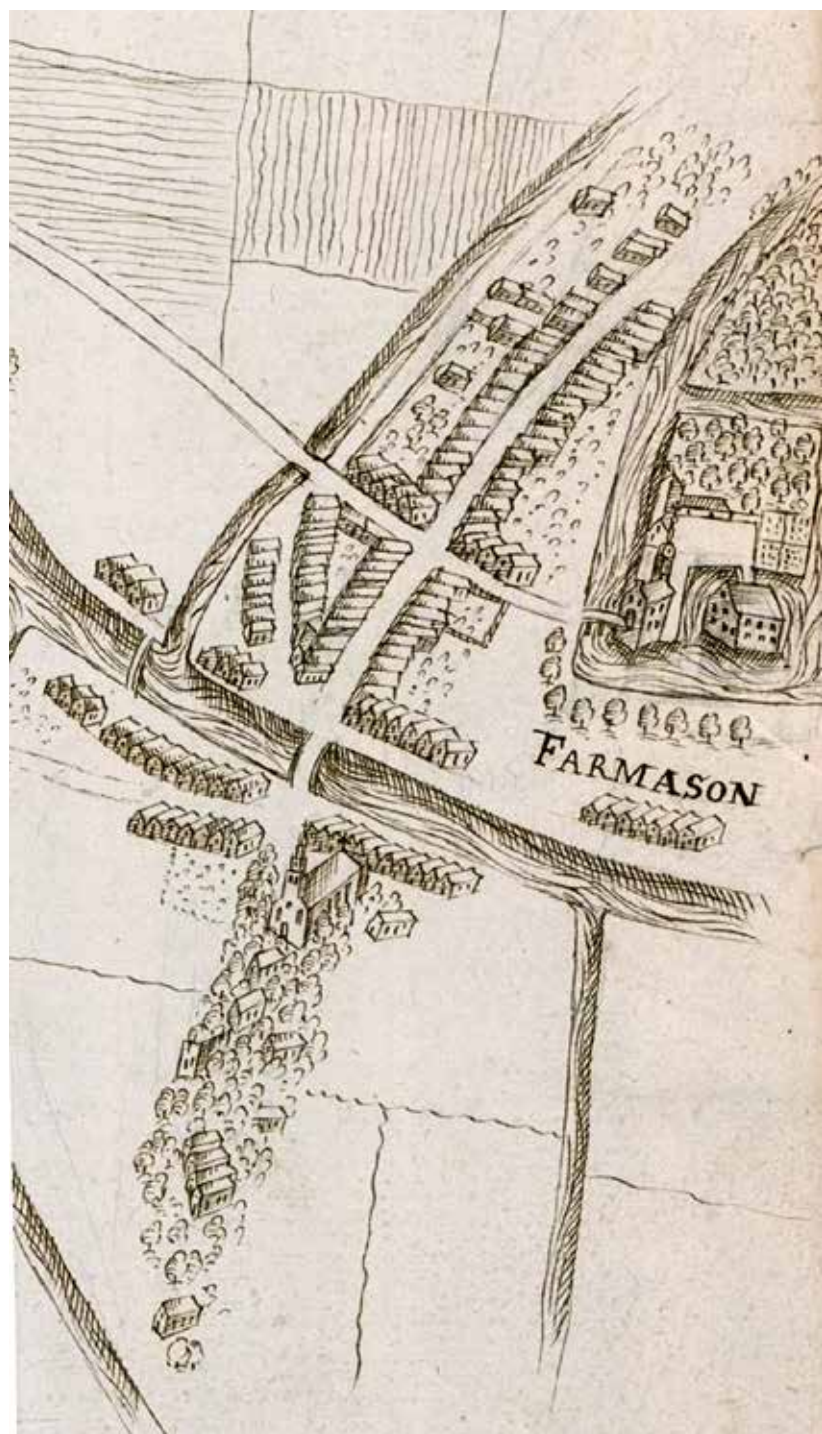
De mishandeling van de kerkklok van Farmsum

In de toren van de Farmsumer kerk hangt een bijzondere klok met een grotendeels onleesbaar gemaakte tekst. In een vorige aflevering van Groninger kerken is deze gereconstrueerd, maar een belangrijk raadsel wachtte nog op een antwoord: **Wie was verantwoordelijk voor de mishandeling van deze fraaie klok?**¹

Vorig jaar is in *Groninger kerken* de Pontianusklok te Farmsum uit een eeuwenlange winterslaap gewekt. Haar naam, achtergrond en zelfs het gietjaar 1538 waren door moedwillig uitkappen van de tekst en wapens onzichtbaar gemaakt. Een moeizame reconstructie bracht uiteindelijk het meeste weer aan het licht wat de onbekende barbaar had willen verhullen. De puzzeltocht heeft een aantal bijzonderheden over deze vroegste renaissancestische klok in Groningen opgeleverd. Zowel voor de geschiedenis van de Noord-Nederlandse luidklokken als voor de zestiende-eeuwse kunstgeschiedenis in het algemeen bleek zij een interessant onderwerp voor nader onderzoek te zijn.

Voor dat wetenschappelijke onderzoek is het misschien een zijpad, maar het prikkelt wel de nieuwsgierigheid: waarom en wanneer zijn teksten en wapens uitgekapt en wie is de schuldige? Bij de vorige bespreking van de Pontianusklok is al geconstateerd dat de diversiteit van de weggekapte stukken (naam, gieter, deel van jaartal, drie wapens) groot is. Het enige wat ongemoeid gelaten is, is de afbeelding van de heilige Pontianus en daardoor weten we met zekerheid dat de Beeldenstorm niet de aanleiding zal zijn geweest. Evenmin zal het weggakken van de familiewapens geweten kunnen worden aan de in 1795 nieuw verworven gelijkheid en

2 Farmsum op een kaart uit 1572, vervaardigd in opdracht van Caspar de Robles, luitenant-stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe. Collectie Harry Ransom Center, University of Texas, Austin.

1 Bij de totstandkoming van dit artikel heb ik onmisbare hulp mogen ontvangen van Gert Schansker, Marnix Deterd Oude Weme en Ger Straatman, waarvoor veel dank.

broederschap van de Bataafse Revolutie. De geslachtswa- pens op de verschillende grafzerken in de Farmsumer kerk zijn immers met rust gelaten en de patriotten zouden geen reden hebben om gietjaar en teksten te verwijderen, die geen verwijzingen naar onderdrukkende heren bevatten.

Wel was geconstateerd dat het enige gemeenschappelijke van alle weggekapte informatie ligt in de identificatie van de klok met haar eigenaar en locatie: iedere herinnering aan Farmsum is verwijderd. Daarbij kwam onwillekeurig de gedachte op dat de eigendomskenmerken verwijderd zijn na een diefstal, in een poging om deze te verhullen. Alleen, hoe denkbaar is het dat een honderden kilo's zware klok heimelijk uit een hoge kerktoren getakeld wordt zonder dat iemand het merkt?

De diefstal

Het was gelukkig niet nodig om hier een uitzending van *Opsporing verzocht* aan te wijden. De dieven hebben zichzelf verraden en verschillende getuigen hebben zich spontaan gemeld. Abel Eppens (1534-1590) was weliswaar geen ooggetuige, maar in zijn in ballingschap opgestelde kroniek doet hij uitgebreid verslag van wat hem ter ore was gekomen. Op 18 juni 1580 trokken drie compagnieën ('vendelen') met stad-Groninger soldaten naar Delfzijl en plunderden vervolgens Appingedam, Farmsum en de boerderijen in de omgeving voor proviand. Daarnaast maakten zij ook al het kruit en geschut buit dat zij in Delfzijl aantreffen, en – daar gaat het ons om – versleepten zij alle Damster en Farmsumer klokken naar Groningen om hun verbrande toren daarmee te vullen. Met grote triomf werd op de Grote Markt de buit vertoond.² Ook Eggerik Phebens, toen nog student in Duitsland, bevestigt dat een Groninger vendel alle Damster en Farmsumer klokken naar de stad had gesleept.³ Johan Rengers ten Post kan zelfs melden dat zes klokken uit Farmsum en tien uit Appingedam 'in Groninger toren' gebracht waren.⁴

Mochten we aan deze getuigenverklaringen twijfelen, dan kunnen we als bewijsstuk nog de stadsrekeningen van de stad Groningen zelf aanvoeren. Hierin vinden we de onkosten vergoed van de hopman van het burgerregiment Ulger Ulger en zijn luitenant Hindrick Hovinck voor onkosten, vertering in de herberg en genoten bier, boter, brood, kaas 'ende anders', omdat zij met hun compagnie naar Appingedam en Farmsum getrokken waren en 'bedreven dat de clocken uth denn thorens aldaer genomen ende ghewonden worden ende volgens ther stadt gebracht'. Op 3 juli wordt aan de schippers

Meynert Hindricks, Johan van Farmsum en Johan Heynens nog 10 rijdergulden vergoed voor het vervoer van drie klokken uit Farmsum en een grote klok uit Appingedam. Een week later, op 11 juli, wordt aan Johan Arents en jonge Wessel Snickevarer nogmaals een bedrag betaald voor het transport van vier klokken, een uurwerk en een ijzeren deur vanuit Appingedam. Dat de roof geen sinecure was, blijkt wel uit een andere afrekening: meester Willem Tymerman had met negen personen en de 'steenmesseler' meester Hindrick Nytrinck met zes anderen gedurende zes dagen gewerkt om de klokken in de beide plaatsen uit de torens te nemen en 'uth gewonden mit de eerdtwinde' (aardwinde of windas).⁵ Met zo'n overvloed van bewijzen is de dubieuze rol van de stad genoegzaam vastgesteld.

De aanleiding en het motief van de Groningers om zich aan de klokken van deze twee plaatsen te vergrijpen, vergen echter iets meer achtergrondkennis over het moment van de diefstal, in een cruciale fase van de Tachtigjarige Oorlog.

De verbrande toren

Na de Pacificatie van Gent in 1576 volgde een periode van enige jaren met betrekkelijk religieuze tolerantie onder de nieuwe stadhouder Rennenberg. Op 15 maart 1577 had het garnizoen Waalse soldaten na een tienjarige bezetting de stad verlaten en kon het door Alva aangelegde dwangkasteel voor de Herepoort weer afgebroken worden. In uitgelaten stemming werden pekvaten door de feestvierende stadjes in de Martinitoren gesleept en ontstoken. Groot was de schrik toen de spits vlamvatte en de twee bovenste geledingen geheel afbrandden, waarbij de klokken naar beneden stortten. De onthoofding van de Olle Grieze tastte niet alleen de trots van de stad aan, het verlies van de klokken was in meer opzichten een grote slag. De klokken waren bepalend voor het dagelijkse verloop van de stedelijke samenleving: zij kondigden aan wanneer de poorten gesloten werden, openbare raadsdelingen aanvingen en markten geopend waren. Bovendien hadden de klokken een vitale functie als het NL-Alert van de zestiende eeuw, waardoor de stadsbewoners in nood-situaties tot de verdediging van hun moederstad konden worden opgeroepen. Het was dan ook zaak om het gelui te herstellen en niet te wachten op de herbouw van de torenspits, die nog tientallen jaren op zich zou laten wachten.

De zes grootste klokken waren in elk geval zo beschadigd dat zij alleen het brons nog als klokkenspijs kon dienen.⁶ De financiën voor de reparatie werden ingezameld door een col-

3 Kaart van Groningen uit 1577, met rechtsonder een – geflatteerde – weergave van het dwangkasteel van Alva.

Collectie Universiteitsbibliotheek Groningen.

4 De spitsloze Martinitoren op de stadsplattegrond van Groningen door Nicolaas van Geelkercken, 1616. Collectie RHC Groninger Archieven (1536-6886).

lecte over de stad en haar ruime omgeving.⁷ Op dat moment waren de verhoudingen in de noordelijke Nederlanden betrekkelijk ontspannen en de collecte heeft blijkbaar voldoende opgebracht om het herstel ter hand te nemen. Al op 27 april ging men op zoek naar een geschikte klokkengieter.⁸ Men koos uiteindelijk voor de gieter Hendrick van Trier. Op 7 oktober was de grote luidklok gereed en ook het uurwerk was toen weer in werking.⁹ De klokkenstoel voor de grote klok moest nog wel in gereedheid gebracht worden. Pas op 15 maart (precies een jaar na de ramp) werd de Salvatorklok in de toren getakeld en twee weken later op Paasavond voor het eerst geluid.¹⁰ Van de in 1577 en 1578 door de klokgieter Hendrick van Trier gegoten klokken zijn drie bewaard gebleven. Ongetwijfeld heeft men verder de Martinitoren provisorisch gevuld met tweedehands klokken.

7 C.P.L. Rutgers, 'De klokken in den Martini-toren te Groningen', *Groningsche volksalmanak* (1895) 167-182, aldaar 170.

8 Arch. Parochiekerken, inv.nr. 90, reg. 870 (www.cartago.nl/oorkonde/par870).

9 R.v.R., inv.nr. 7.36, fol. 513r.

10 W.J. Formsma en R. van Royen (red.), *Diarium van Egbert Alting* ('s-Gravenhage 1964) 395.

2 J.A. Feith en H. Brugmans (red.), *De kroniek van Abel Eppens tho Equart* (Amsterdam 1911-1912) I, 278-279: 'alhier sint Dampster und Fermsumer clocken alle gehaellet in Gronnygen um horen brande toren darmede weder to vervullen und grote triumph daermyt drivende to Gronnygen up den marcket, dat ock nene ure klock gebleven ys.'

3 H.O. Feith ed., *Kronyk van Eggerik Egges Phebens* (Utrecht 1867) 156: 'Sub hoc quoque tempus [= 3 juli] Groningani cum una civium cohorte ex urbe erumpunt, atque post multas direptiones e Damnone et Pharmsemio omnes avehunt campanas.'

4 H.O. Feith (red.), *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers ten Post* (Groningen 1852) II, 208.

5 RHC Groninger Archieven, Arch. Stadsbestuur van Groningen, 1246-1594 (hierna te noemen: R.v.R.), inv.nr. 7.39, fol. 415r, 417r en 422r.

6 R.v.R., inv.nr. 7.38, fol. 476r.

5 De San Salvatorklok van de Martinitoren, gegoten in 1577. Foto uit 1885, met links beiaardier Johannes Worp.

Het opschrift van de klok luidt:

Do men schref 1577 jaer in martio de 15 dach
 's Nachts om 10 uren verwaer de toren brande met groet beclach
 Als de soldaten waren vertrocken welck doer quade pickvaten geschach
 Unde verloeren het schone accort van clocken

Collectie RHC Groninger Archieven (2138-6339).

Gesleep met klokken

Het is niet precies uit te maken welke klokken op welk moment weer in de Martinitoren gehangen zijn, maar duidelijk is dat er in die jaren veel gesleept is. Voor het gieten van nieuwe klokken werden in 1578 de kerken in het Oldambt, dat onder de jurisdictie van de stad viel, gedwongen om gescheurde en overtollige klokken tegen betaling af te staan voor klokkenspijs. Genoemd worden o.a. Winschoten, Finsterwolde, Wagenborgen, Lutke Munte en Beerta.¹¹ Ook werd geloerd naar klokken van buiten de stadsgebieden, o.a. te Saaxumhuizen en Vries.¹² De betaling voor de geleverde klokkenspijs zou weliswaar nog jaren op zich laten wachten, maar het lijkt erop dat de stad in die jaren op enigszins fatsoenlijke wijze heeft geprobeerd om in haar acute behoefte aan brons te voorzien.¹³

¹¹ *Diarium Alting*, 438; R.v.R., inv.nr. 7.37, fol. 492r, 517r, 525r; ibidem, inv.nr. 7.38 433r.

¹² R.v.R., inv.nr. 7.37, fol. 527r. Van Vries liggen in 1591 drie klokken in deposito (*Diarium Alting*, 831), die pas in 1597 worden teruggegeven (Arch. Volle gerecht Groningen (hierna: R.A. Groningen), inv.nr. 67, fol. 153r).

¹³ R.A. Groningen, inv.nr. 74, 18 juli 1599: Winschoten moet zich voor de betaling van 3601 pond klokkenspijs met de rentmeester verstaan.

Het Verraad van Rennenberg

Aan de vriendschappelijke bejegening van potentiële leveranciers van klokkenspijs kwam echter spoedig een einde. Op 3 maart 1580 leverde de katholieke factie, de Malcontenten, onder leiding van de stadhouder Rennenberg de stad Groningen weer aan de koning over. De Ommelanden en de Staten-Generaal werden weer openlijke vijanden. Terstond werd onder leiding van de watergeus Bartolt Entens een beleg rond de stad gelegd. Op 27 mei 1580 sneuvelde deze toen hij stomdronken een stormloop ondernam. De stad werd ontzet en op 19 juni verdween na de slag bij Hardenberg de hoop om haar weer spoedig onder staats gezag te brengen.

Nu was het de beurt aan de stad zelf. Zij trok er met soldaten op uit om de Ommelanden onveilig te maken en de inname van de vesting Delfzijl was een van de eerste strategische doelen. De concurrerende handelsplaatsen Appingedam

6 Het 'Verraad van Rennenberg' op een gravure van S. Fokke uit 1752. De kunstenaar beeldde de Martinitoren abusievelijk mét torenspits af. Collectie RHC Groninger Archieven (1536-4603).

GRONINGEN, door den Graave van Rennenberg, aan de Spaansche zyde overgebracht, in 't jaar 1580.

en Farmsum waren nu plotseling ook vijandige protestantse bolwerken en plundering en ontmanteling waren dan ook een aantrekkelijke bijvangst. Wat dit voor de klokken in de kerken betekende, hebben we hierboven gezien. Van fatsoenlijk onderhandelen over een prijs voor de klokkenspijs, laat staan betaling daarvan, was natuurlijk geen sprake meer. Op 3 november 1580 verzochten de Damsters tevergeefs om teruggave, maar meer dan een formeel protest was dat niet.¹⁴

Abel Eppens was ervan overtuigd dat die mooie klokken bedoeld waren om in de Martinitoren te hangen, maar het is de vraag of dat helemaal juist is. De Martinitoren had immers inmiddels al een provisorisch gelui. Mogelijk is een deel van de klokken bedoeld geweest om de gaten in de andere kerken onder stedelijke heerschappij te vullen. Ten minste één van de Damster klokken heeft echter wel degelijk een plaats in de Martinitoren gevonden, zoals we hieronder zullen zien, en heeft haar oorspronkelijke kerk nooit meer teruggezien.

Van de klokken uit Farmsum is één vermoedelijk rond 1589 verhuisd naar Noordlaren, gelegen in het door de stad beheerste Gorecht. Op 9 oktober 1589 staat de stadsraad aan dat dorp toe zijn 'geschoerde clocke tegens een heele t'laten wegen ende t'gelegener tijdt hyr weder t'betalende'. De Noordlaarder kerk heeft blijkbaar een gescheurde klok en mag deze ruilen tussen een even zware hele die de stad in haar bezit heeft. Bij deze aantekening staat: 'Nota, dat getwijvelt, wel de heele mach tocomen oft behoert hebben.'¹⁵ Dit kan men lezen als dat men niet zeker weet wie de oorspronkelijke eigenaar van de te kiezen klok moet zijn. Duide-lijk is in elk geval dat men de Noordlaarders uit geroofd of gekocht goed heeft laten kiezen en daarbij heeft men blijkbaar het oog laten vallen op een van de Farmsumer klokken.

¹⁴ R.v.R., inv.nr. 23.1.

¹⁵ *Diarium Alting*, 772. Letterlijk: 'N.b.: dat getwijfeld wordt wie de hele mag toekomen of behoort mag hebben.'

Een tweede klok heeft in de jaren na 1580 eveneens een nieuw onderkomen gevonden in een kerk in het Gorecht en wel in Noorddijk. Hoe dit precies in zijn werk is gegaan is onduidelijk. Mogelijk heeft een Groninger raadsheer hier ondershands een handeltje gedreven met de beide kerken. Het ligt voor de hand dat een lid van de Noorddijkster familie Ulger hierbij een rol heeft gespeeld. Niet alleen stond Ulger aan het hoofd van het vendel dat de roef uitvoerde en was hij raadsheer vanaf 1587, maar daarnaast was zijn achterneef Evert Ulger onafgebroken burgemeester en hoofdman. Van de andere klokken die in 1580 gestolen waren, ontbreekt ieder spoor.

De Reductie

Na veertien jaar werd de stad op 22 juli 1594 heroverd door Maurits en teruggebracht onder het staatse gezag. De katholieke factie werd afgezet en Stad en Lande deelden weer dezelfde bevoorrechte godsdienst en het centrale gezag. De oude ressentimenten bleven intact, maar men was in elk geval weer op sprekende voet. Van die omstandigheid maakten de burgemeesters van de stad Appingedam al snel gebruik om aan Groningen hun klokken terug te vragen. Deze laatste had ondanks de veranderde politieke situatie en een compleet vernieuwde stadsregering nog weinig van haar oude streken verloren. Allereerst bleef het verzoek van de burgemeesters van de stad Appingedam ongelezen. Men antwoordde slechts dat als de *buurrechters* namens de *gemeente* aldaar een verzoek wilden doen, dezen de raad konden schrijven. 'Burgemeesters' van een 'stad' Appingedam be- weerde men niet te kennen. Het zou nog lang duren voordat Groningen dit soort kinderachtigheden achterwege zou laten.

8 De kerk van Veendam op een tekening van vóór 1765. In de toren hing van 1665, het jaar van de bouw, tot 1957 een ooit uit Appingedam geroofde klok. Collectie RHC Groninger Archieven (1536-3919).

Toch was men uiteindelijk de Damsters ter wille. Op 8 maart 1595 kwam het tot een overeenkomst tussen de 'borgemes-teren unde raedt in Groningen weegen unsen borgerie' en de volmachten van de ganse burgerij te Appingedam – de term 'stad' werd angstvallig vermeden. Appingedam kreeg in plaats van haar gestolen klokken vijf klokken van de stad terug, vier uit de Sint-Walburgtoren en één die op het Minderbroederhof lag. Voorts mochten de Damsters in Groningen, Drenthe, Ommelanden en elders al hun klokken terugvorde- ren tegen vergoeding van de kosten die die kerken hadden gemaakt. Daarmee zou Appingedam Groningen alle aanspra-ken vanwege de geroofde klokken kwijtschelden. De klokken die op dat moment in de Martinitoren hingen, bleven waar ze waren.¹⁶ Twee dagen later blijken volgens een kwitantie de vijf klokken al aan Appingedam overgedragen te zijn.¹⁷ De beide steden hadden belangrijker zaken om elkaar over in de haren te vliegen.

Geen van deze klokken is bewaard gebleven. De Nicolai-kerk bezit geen klokken van vóór de Reductie. De enige waar- van het spoor te volgen is, is de Damster klok uit 1544 die blijkbaar in de Martinitoren was gehangen. In 1664, toen het nieuwe Hemony-carillon werd geleverd, werd deze vervangen

en overgebracht naar de kerktoren van Veendam.¹⁸ Rond 1957 is zij vergoten en sindsdien resteren enkel enige gips-afgietsels.

De Farmsumer klokken

Kon Appingedam op een spoedige afhandeling van de kwes- tie rekenen, voor de Farmsumers was nog een lange weg te gaan. Of zij een vergelijkbaar akkoord met de Groningen heb- ben kunnen sluiten, is niet bekend. Volgens Johan Rengers hadden zij zes klokken verloren; de stadsrekeningen spreken van minstens drie exemplaren. Op 20 december 1595 dagen de kerkvoogden van Farmsum hun collega's in Noordlaren voor het gerecht van de ambtman van Selwerd, waaronder Noordlaren valt. De zaak wordt eerst verdaagd omdat de Farmsumers zelf niet verschijnen.¹⁹ Twee jaar later komt de zaak op 5 september 1597 nogmaals op de rol. De Farmsu- mers eisen dan de klokken terug die hun destijds zijn afgeno- men en vervolgens door een raadsheer aan Noorddijk en Noordlaren 'verhandelt'. Ook de kerkvoogden van Noorddijk zijn er inmiddels dus bij betrokken. De ambtman verwijst de zaak naar de burgemeesters en raad van de stad om een be- slissing te nemen.²⁰ De raad stelt een antwoord in de zaak

¹⁶ Register Feith-stukken Stadsarchief Groningen, inv.nr. 1466 (www.cartago.nl/oorkonde/vsg1466c).

¹⁷ Ibidem (www.cartago.nl/oorkonde/vsg1466d).

¹⁸ Stadsrekening, 1664, fol. 192.

¹⁹ Arch. Gerechten in Selwerd en Sappemeer (hierna: R.A. Selwerd), inv.nr. 1, fol. 71r, 20 dec. 1595.

²⁰ Ibidem, inv.nr. 1, fol. 146r, 5 sept. 1597.

7 Gezicht op Appingedam door Claes Hendericx, 1665. Collectie gemeente Appingedam.

9 De Bartholomeuskerk van Noordlaren. Foto Bayke de Vries / Creative Commons.

tegen Noordlaren aanvankelijk uit ‘om moverende redenen’ en besluit pas op 15 maart 1598 dat de partijen zich in vriendschap moeten vergelijken en anders de zaak bij de bevoegde rechter aanhangig moeten maken, namelijk de ambtman van Selwerd. Zo komt de zaak weer terug.²¹ Vervolgens zwijgen de bronnen een aantal jaren, totdat blijkt dat de voogden van beide kerken op 22 oktober 1605 in de Martinikerk een overleg zouden voeren. Omdat de heer van Farmsum, Joachim Ripperda, ziek was (‘wekelick ennd niet wall te passe’), komen de Farmsumers echter niet opdagen,²² zoals zij ook bij eerdere rechtszittingen dikwijls verstek lieten gaan.

Voor het laatst wordt de zaak met de Noordlaarders op 8 november 1609 vermeld, wanneer de stadsraad nogmaals beslist dat de partijen onderling tot een vriendschappelijke overeenkomst moeten komen.²³ Dat zal spoedig voor een oplossing hebben gezorgd en na bijna dertig jaar is de klok weer teruggekeerd. De Noordlaarders hebben direct pogingen ondernomen om hun zwijgende toren weer gevuld te krijgen.²⁴

Noorddijk

Bij al deze vermeldingen wordt er niet aan getwijfeld dat in de Noordlaarder toren een geroofde klok van Farmsum terecht-

gekomen was. Anders ligt dat bij die in de toren van Noorddijk. Op 20 december 1597 besluit de stadsraad dat de Farmsumers ‘sullen genoechsamb moeten doceren dat de angesproecken clocke hemlueden thobehoerich’. Als hun dat lukt, zullen de Noorddijksters deze weer moeten teruggeven.²⁵ Op 21 december 1604 is de zaak weer voor de ambtman van Selwerd beland, die uitspreken dat de kerkvoogden van Noorddijk de bewijzen van de Farmsumers moeten weerleggen, op straffe van verlies van de zaak en veroordeling tot de proceskosten. Hiertegen gaan de Noorddijksters in beroep; blijkbaar zijn zij niet in staat de onwaarheid van het Farmsumer bewijs aan te tonen. Opnieuw worden zij hiertoe opgeroepen op 8 februari 1605. Op 23 maart verwijst het gerecht de zaak nogmaals naar het oordeel van een raadsheer, maar weer gaan de kerkvoogden van Noorddijk in beroep. Ten slotte wordt op 24 juli van dat jaar dit beroep afgewezen en dat is het laatste wat we van deze zaak horen.²⁶ Het kan niet anders dan dat de uiteindelijke beslissing in het voordeel van de kerk van Farmsum is uitgevallen.

De beide geschillen hebben jaren voortgesleept, maar er is wel een groot verschil: de kerkvoogden van Noorddijk hebben jarenlang alle vonnissen getrotseerd en lang ontkend dat zij een gestolen klok uit Farmsum bezaten. Dat stemt tot

nadenken. Van de drie in 1580 geroofde klokken weten we van twee dat zij niet beschadigd zijn. Van zowel de Damster klok van 1544 als de Farmsumer klok van 1528 lijkt geen tekst weggekapt te zijn. Dat maakt het onwaarschijnlijk dat de stad-Groninger dieven pogingen hebben ondernomen om hun diefstal te verdoezelen. Alleen de Pontianusklok is gemaltraiterd en ontdaan van alle verwijzingen naar de oorsprong. Daarmee laden de kerkvoogden van Noorddijk wel heel sterk de verdenking op zich dat zij de beitel hebben gehanteerd en gedurende het proces in de jaren 1597-1605 alle bewijzen dat zij hun klok door heling verkregen hadden, hebben willen verwijderen. Met juridische spitsvondigheden hebben zij vervolgens nog lang gepoogd de teruggave te verhinderen.

Daarmee hebben we vermoedelijk de vraag beantwoord die we bij aanvang van dit artikel hebben gesteld: de Noorddijksters zullen de Pontianusklok hebben mishandeld!

Naschrift

Daarmee lijkt de zaak afgedaan, alles vergeven en vergeten. De dieven en helers hebben zich echter slechte verliezers getoond en slaagden erin de herinnering aan hun dubieuze rol te verdringen. In Noordlaren werd tot in de twintigste eeuw verteld dat hun klok ooit gestolen werd door de Kropswolders. Tijdens het vervoer zakte zij echter door het ijs van het

Zuidlaardermeer en verdween in de diepte. Kropswolde werd gedwongen de schade te vergoeden, maar bij gunstige wind en vrieskou kon men nog altijd de klok in het meer horen luiden.²⁷

Ook in de stad Groningen heeft de hele kwestie tot hardnekkige legendevorming geleid die de eigen diefstal ontkent. Ooit zouden de inwoners van Appingedam een klok uit de Martinitoren geroofd hebben. Bij de terugtocht zou de klok ter hoogte van Winneweer te water zijn geraakt, maar door kloek optreden van het molenaarsgilde kon zij weer op het droge worden gebracht. Voortaan werden de leden van dit gilde als dank na hun overlijden gratis overluid. Het dorp Winneweer zou zelfs aan de triomfantelijke uitroep tijdens de reddingsactie (‘Wie winnen weer!’) zijn naam ontleend hebben.²⁸

Zo werden helers tot slachtoffers en dieven tot helden. Sterker nog, bij de stadgers voerden de inwoners van Appingedam nog eeuwen de zeer onterechte bijnaam klokdieven, een lot dat zij delen met veel andere plaatsen, waaronder de stad zelf.²⁹

Redmer Alma (mail@redmeralma.nl) studeerde wiskunde en geschiedenis aan de R.U. Groningen en bereidt een proefschrift voor over de Ommelander adel in de late middeleeuwen.

27 Luning, ‘Legende’, 60.

28 Rutgers, ‘Klokken’, 177.

29 J. Cornelissen, *Nederlandsche volkschurmer op stad en dorp, land en volk IV (Antwerpen 1931) 54, 69-70; K. ter Laan, Groninger encyclopedie (Groningen 1954-1955) s.v. Klokkedieven.*

10 De kerk van Noorddijk. Foto Eltje Werkman.

21 R.A. Groningen, inv.nr. 67, fol. 172r, 13 dec. 1597; ibidem, inv.nr. 68, fol. 231v, 15 maart 1598. R.A. Selwerd, inv.nr. 1, fol. 180r, 10 juni 1598.

22 R.A. Groningen, inv.nr. 77, fol. 80, 22 okt. 1605.

23 R.A. Groningen, inv.nr. 80, fol. 243, 8 nov. 1609.

24 H.M. Luning, ‘De legende van een klok’, *Groningse volksalmanak* (1988) 60-63, aldaar 62.

25 R.A. Groningen, inv.nr. 67, 20 dec. 1597.

26 R.A. Selwerd, inv.nr. 2, fol. 163v, 21 dec. 1604, fol. 164r, 8 febr. 1605, fol. 181r, 23 maart 1605, fol. 196r, 24 juli 1605.